

SZÓCS LEVENTE

# VILÁGHÁBORÚK EMLÉKEZETE GYERGYÓI NÉPI ÖNÉLETRAJZOKBAN

## BEVEZETÉS

**A**

z emberi társadalom történetek segítségével tartja életben emlékeit. A történet azonban igencsak tág fogalom. Legyen szó egy hétköznapi beszélgetés során elmondott eseményről, vagy a történelemtudomány valamely írott munkájáról, netán egy irodalmi regényről, ezek mind az emberi emlékezet által létrehozott, elmondott vagy leírt történetek. Egy történet létrejötte, továbbadása márpedig csak emberek közötti kommunikáció által lehetséges. Az egyéni emlékezet kommunikációs folyamatokban való részvétel során alakul ki, és csakis a kommunikáció révén marad életben. A kommunikáció ugyanakkor egy adott társadalmi csoportot (legyen az akár család, akár vallási vagy nemzeti közösség) feltételez (Assmann 1999: 36–38). Ugyancsak társas interakciókra, tehát kommunikációs aktusokra épül a kollektív emlékezetnek a „közelmúlta” kiterjedő része, a kommunikatív emlékezet, vagy másképpen a biografikus emlékezet (Assmann 1999: 36–38). Jelen esetben a világháborúk mint nagy társadalmi események történeteivel szeretnénk foglalkozni. Valójában csak néhányan, hiszen ezek a történetek megszámlálhatatlanok. Talán nincs is olyan ember, aki legalább egyszer ne találkozott volna ilyen történettel. Háborúban részt vett, hazatért egyéntől hallott történettel, vagy az ő történetét tovább mondó családtag, ismerős közlésével, vagy akár történelemtkönyvben, regényben olvasott, filmen látott történettel – mindegy. Nem mondunk újdonságot azzal, hogy a két világháború meghatározta a 20. század hazai társadalmának emlékezését egészen máig, és a folyamatnak koránt sincs vége. Ennyi év után azonban mégiscsak különleges alkalomnak számít, ha elsődleges forrásból halljuk ezeket a történeteket – azaz olyanoktól, akik maguk is részesei voltak ezeknek. Most már olyan generációk végezték el iskoláikat, alakítják társadalmunkat, amelyek



nemhogy a világháborúk, de az 1989-es forradalom során sem éltek még. E sorok írója is éppen ezt mondhatja el magáról.

Ebben a tanulmányban olyan történetekről esik szó, melyek elsődleges források, jellegzetességük pedig az, hogy nem elmondott, hanem leírt történetek. Olyan emberek történetei, akik hosszú évtizedek után úgy döntöttek, történeteiket, azazhogy életük történetét papírra vetik – egyszóval az írást választották a kommunikáció, s az abban életben maradó emlékezés eszközeként, írásban kívánták rögzíteni, és társadalmunk kollektív emlékezetének részévé tenni az általuk tapasztaltakat.

Keszeg Vilmos néprajzkutató három hipotézist fogalmaz meg és tárgyal az élettörténet fogalmával kapcsolatosan (Keszeg 2007): az élettörténetek forgalmazása olyan szociális viselkedési stratégia, mely az egyén személyes identitását a társadalomba való beilleszkedés, adaptáció érdekében, történetek segítségével közvetíti, a társadalom pedig, a maga részéről, kommunikációs események során forgalmazott történetek alapján tartja számon tagjait; a forgalmazott történetek regiszterekbe szerveződve jelölik ki az egyén helyét egy adott társadalomban és korszakban; a 20. században az élettörténetek megszerkesztésének új kontextusai alakultak ki, melyek általánossá tették a történetmondás, a biografikus emlékezet társadalomban betöltött jelentéstermelő, normatív szerepét.

A biografikus emlékezet, a társadalom történetének részei azok a leírt élettörténetek is, melyekről később szó esik, s melyeket népi önéletrajzoknak nevezünk. Mielőtt azonban ezekkel a szövegekkel foglalkoznánk, röviden szeretném ismertetni a néprajztudomány néhány álláspontját, néhány olyan fogalmat, mely segítségével meghatározhatjuk a szóban forgó témakört. Jelen értekezés ugyanis azt ígéri, hogy a világháborúk emlékezetével fog foglalkozni, azonban sajátos szempontból megközelítve azt. A leírt élettörténet ugyanis, legalábbis azok, amelyekről beszélni szeretnék, nem kizárólag a világháborúkról szólnak. A világháborúk eseményei különbözőképpen határozzák meg egy-egy ember emlékezetét, attól függően, hogy milyen mértékben vett részt ezekben a történetekben, mennyi idő volt éppen a háborúk idején, hol tartózkodott, mivel foglalkozott, és így tovább. A háborús események különböző mértékben határozzák meg minden ember sorsát, közvetlenül vagy közvetetten, ott és akkor vagy évek, évtizedek múlva. A világháborúk nagy eseményeivel, híres csatáival, sikereivel és tragédiáival, jeles alakjaival, nevezetes dátumaival a történelemtudomány foglalkozik. Társadalmi lenyomataival, sajátos összegzésével talán a szépirodalom. Néprajzi szempontból azonban máshogyan válik számomra érdekessé a témakör: egyéni életutak hétköznapi történeteire, emlékeire vagyok kíváncsi, olyanokra, melyek a nagy történések szempontjából talán nem annyira fontosak, pontosabban úgy fontosak, hogy a nagy történések millió ilyen apró történetek összetett eredményeként is felfoghatók. Egészen apró jelenetekre szeretném felhívni a figyelmet, melyek valamilyen más, egyedi szemszögből világítanak rá a nagy háborúkra.

Induljunk ki tehát egyelőre abból, hogy mi is a népi önéletrajz, mire használható, milyen egyéni és társadalmi folyamatokhoz kapcsolódik.

## A NÉPI ÍRÁSBELISÉG ÉS A NÉPI ÖNÉLETRAJZ FOGALMÁRÓL

A néprajztudomány, ezen belül a folklórkutatás viszonylag fiatal tudomány, jelentős eredményei a 19. század második felétől kezdődően, a 20. század során bontakoztak ki. Kezdetben a népi kultúrát kizárólag a paraszti társadalom sajátos kultúrájaként értelmezi, „személytelen” kultúraként, a hagyományos népi tudást a szóbeliség útján terjedő műfajokban rögzíti. Népmesék, népdalok, népballadák, mondák, szólások, közmondások és számos más műfaj gyűjtése és kutatása során kialakul az általános nézet, hogy ezek a szövegek, a hivatalos kultúrával (történetírás, szépirodalom) ellentétben nem egyénekhez köthetők, inkább magának a népnek a letisztult, kollektív tudását reprezentálják, annak szájról szájra terjedő hordozói. Ezeket a műfajokat rendezik sajtó alá a különböző, széles körben elterjedt gyűjtések, népi antológiák.

A magyar néprajztudomány a 20. század közepe táján kezd érdeklődni a népi kultúra „egyéniségei” iránt: mesemondókat, népi költőket, jelentős folklórtudással rendelkező hétköznapi embereket mint a magyar népi kultúra reprezentatív személyiségeit szólaltatják meg. Ugyanakkor a folklórkutatásnak fokozatosan szembe kell néznie azzal a ténnyel is, hogy a hagyományos szóbeli műfajok a 20. század során elveszítik egykori funkcióikat, illetve átalakulnak. Új fogalmak jelennek meg, mint például az igaz történet, az élettörténet fogalmai, melyek mintha felváltanák a népmesét, népdalt. Mintha a 20. századi ember felhagyna a mesemondással, s helyette inkább történeteket mesélne saját életéről, családjá, közössége eseményeiről, háborúkról és eyebeokról.

S még tovább menve, a folklórkutatásnak szembe kell néznie a 20. század során azzal a ténnyel is, hogy egyre több olyan írott forrás kerül elő, melyeket nem hivatásos írók, hanem „a nép egyszerű fia”, azaz írástudó emberek írtak. Levelek, naplók, gazdasági jegyzetek, versek és sok más írott szöveg kerül terítékre. Ezen írott források egyik fontos szövegtípusa a népi önéletírás, a népi önéletrajz, melynek fő jellemzője, hogy általában idősebb ember által írt, nagy terjedelmű visszaemlékezés, mely a gyermekkori emlékektől kezdődően, az élet különböző fordulói mentén összegzi egy-egy életút főbb eseményeit, tanulságait.

Néhány évtizeddel ezelőtt megindult tehát a népi írásbeliség iránti érdeklődés. Az 1990-es évektől alakult ki, főként a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem jelenlegi professzora, Keszeg Vilmos munkásságának eredményeként a népi írásbeliség azon típusú értékelése, mely a népi írást, szövegalkotást különböző kontextusok és ezekhez köthető funkciók figyelembevételével jellemzi. A *folklór határán* című munkájában, 1991-ben állapítja meg, hogy a népi írásbeliség nem irodalomná válni akaró folklór, hanem a szóbeliség és írásbeliség, az anonimitás és tudatos alkotás, valamint a folklorizmus és folklorizáció találkozásánál létrejövő instancia, mely „az abszolút kreativitás helyett az alkotás formális elvárásait részesíti előnyben”. Keszeg Vilmos mutat rá arra, hogy a különböző narratívákat, történeteket forgalmazó egyén (*homo narrans* – a történeteket mesélő ember) szövegeinek alaptípusa a biográfia, az elmesélt élettörténet, illetőleg az autobiográfia, vagyis az önéletírás (Keszeg 2002: 208). Az életformák zártságának 20. századi megszűnése, az írni-olvasni tudás terjedése nem csak lehetővé tette szélesebb társadalmi rétegek számára is az íráson alapuló verbális kommunikációt, hanem az egyén életerét egyszersmind kitágítja. Az egyént „az írott szövegek kapcsolják a társadalomhoz, egyénekhez és intézményekhez, örökölt szövegek által kötődik a múlthoz, maga fogalmazta szövegek által hagy nyomot maga után, lakóterét szövegekkel tűzdeli tele, mind az írás, mind az olvasás

élményben részesíti, kitölti idejét” (Keszeg 1998: 622). Az írás mágikus, rituális, esztétikai funkciói mellett a magánszférában tölt be szerepet, tartalmakat merevít ki és tárgyként épül be, valamint ekként válik aktivizálhatóvá az egyén környezetében. A szövegek emellett a gyakorlatban egyszerre vállalják és tagadják műfajiságukat, hiszen (akárcsak a tárgyaknak), utóéletük van, másodlagos funkciókkal ruházódnak fel (így válik például a Házi áldás mágikus funkciója dekoratívva). A népi írásbeliség nagymértékben fordítja vissza a folklór anoním és kollektív jellegét, a hagyományos ciklikusságot linearitásra váltja, meg-nő a múlt idő szerepe. Az egyén emellett egyre több időt tölt nyilvános szférában, s éppen ezért arra kényszerül, hogy státusát igazoló iratokra tegyen szert (Keszeg 1998: 625–626). Az írás tehát átrendezi a szóbeli beszédeseményben megszokott erőviszonyokat: a népi önéletrajz írója számára kitérül a beszélőközösség szerepe, virtuálissá válik, a befogadás nem a szövegalkotással egy időben történik, a hagyományos csatornák éppen ezért csődöt mondanak – mondja Keszeg Vilmos (Keszeg 1995: 50–51).

Mohay Tamás 2000-ben, a *Magyar Néprajz* VIII. kötetében megjelent összegzése (Mohay 2000) az 1970-es éveket jelöli meg a magyar népi memoáirodalom megerősödésének kezdeteként. Fontos megállapítása az, hogy a világháborúkban érintett nemzetek életében ekkorra zárul le egy történelmi korszak, melynek feldolgozására nem csak a szaktudományok, hanem a lokális, regionális közösségek is igényt tartanak. Az életrajzi vizsgálatokra ugyanakkor a legkülönbözőbb tudományok (orvostudomány, a szociológia, a pszichológia, a pszichiátria, a történelem, a politikatudomány, az irodalom, az antropológia) vállalkoznak, különböző, egymástól gyakran jelentős mértékben eltérő módszertant dolgozva ki.

A magyar néprajztudomány érdeklődése a népi önéletrajzok, élettörténetek publikációinak rohamos gyarapodásában érhető tetten, ezzel párhuzamosan pedig a társadalom működésének leírásában fokozatosan, bár meglehetősen lassú ütemben terelődött a figyelem az egyéni dimenziók, életutak irányába. A magyar néprajztudomány a 20. század során fokozatosan mozdul el a személytelen nép fogalmától az 1940-es években Ortutay Gyula nevéhez fűzött egyéniségkutató módszeren keresztül az egyéni élet mindennapjainak vizsgálatáig. Azonban, annak ellenére, hogy az évtizedek során, a különböző kutatási programoknak, paradigmáknak köszönhetően jelentősen gyarapodott az élettörténetek gyűjtéséből származó adatbázis, a tanulmány megjelenéséig, tehát a 20. század végéig egyetlen olyan monografikus leírás készült, mely érdemben tudta felvetni és alkalmazni a problematikát (lásd Mohay 1994).

Az irodalomtudomány is fokozatosan figyelt fel a népi önéletrajzok kérdéskörére. 1965-ben Gyenis Vilmos jelentetett meg tanulmányt, melyben méltatlannak tartja azt a tényt, hogy az irodalomtudomány nem fordít figyelmet a népi önéletrajzokra. Az irodalmi szférába sorolja be az önéletrajzi jellegű, nem hivatásos, tehát népi alkotók által létrehozott szövegeket, önéletrajzokat, úgy, hogy azokat a nemesi memoáirodalomból eredezteti és eszerint korszakolja (lásd Gyenis 1965). A romániai magyar irodalmi memoár az 1950-es (kiadásban az 1960-as) években jelenik meg, az „őszinteség” retorikáját alkalmazva, ezzel szinte egy időben jelenik meg a műfaj népi változata is a könyvkiadás terén (vö: Keszeg 2007: 164), jóllehet ezek néprajzi értékére Bálint Sándor már az 1940-es években felhívta a figyelmet (Bálint 1942). Áttörést azonban két erdélyi népi önéletrajz publikálása hoz a tudományos diskurzusok számára: Tamási Áron testvére, a farkaslaki gazdálkodó ember, Tamási Gáspár (Tamási 1970), illetőleg a Nagy Olga néprajzkutató által felfedezett széki asszony, Győri Klára (Győri 1975) által írt önéletrajz. Ezek a szövegek egyfajta vitát váltottak ki az irodalomtudósok között. Kérdésként merült fel, hogy hová sorolható a nem hivatásos írók tollából származó önéletrajz: szépirodalom vagy folklór?



Hiteles vagy nem? Ezen viták közepette indult meg a néprajztudomány érdeklődése is a téma körül. Számos tanulmány született ezidőtájt, melyek a népi önéletrajzok dokumentumértékét, folklóralkotásként való jellemezhetőségét és egyéb megközelítéseit domborították ki. Például, hogy egy-egy ilyen szöveg a népi életmód hiteles forrásból származó leírásaként tekinthető, betekintést ad a család mindennapjaiba, a hagyományos munkafolyamatokba, az életfordulók jelentős eseményeibe (születés, házasság, gyermeknevelés stb.), valamint abba, hogy a történelem nagy eseményeit a hétköznapi ember hogyan élte át, tapasztalta meg. Számos újabb népi önéletrajz került kiadásra, vált elérhetővé szélesebb olvasóközönség számára. A műfaj térnyerése feltételezhetően pedig azt az eredményt is hozta, hogy egyre több egyén vállalkozott hasonló szövegek megírására.

A népi önéletrajz tehát mégegyszer: nem hivatásos szerzője által leírt saját élettörténet. A szóban elmondott történettel ellentétben, melynek jelenlévő hallgatósága van, az önéletrajz olyan emberek kezébe is eljut, akikkel maga az elbeszélő, vagyis az író, szerző sohasem találkozik. Mint történet, a társadalom emlékezetének, emlékezési szokásainak sajátos részévé válik. A népi önéletrajz ugyanakkor egészen másként működik, mint például a napló. Nem valós időben, hanem esetenként évtizedekkel az események után rögzíti a történeteket. A szerző a történetek után eltelt idő alatt még számos élettapasztalatra tehetett szert, világnézete, értékrendje fokozatosan alakult, így amikor a régmúlt eseményeit leírja, olyan tudás birtokában van, mellyel a történetek idején talán még nem rendelkezett. Ezen élettapasztalatokon keresztül szűrődik át a leírt történetek mindegyike, a nézőpont az írás, nem az esemény idejére tevődik át.

## A VILÁGHÁBORÚK EMLÉKEI GYERGYÓI NÉPI ÖNÉLETRAJZOKBAN, KÜLÖNFÉLE SZEMSZÖGEKBŐL

A továbbiakban három gyergyócsomafalvi személy önéletírásán keresztül szeretném érzékeltetni, hogyan tesznek tanúságot ezen visszaemlékezések arról, hogy különböző egyéni sorsokat mennyire különböző mértékben határoztak meg a háborúk, s ebből kifolyólag maguk az emlékezések hogyan jelenítik meg a történelmi események hétköznapi tapasztalatait, mely részeit domborítják ki ezeknek, hogyan épülnek be az események az emlékezés folyamatába.

Mindezek előtt azonban említést kell tennem Antal János (1924–2009) önéletírásáról. Az ő önéletrajzával azért nem foglalkozom bővebben, mert azt a gyergyói közönség már évekel ezelőtt megismerhette egyik helyi újság lapjain, részletekben, ugyanakkor kötetben is megjelent a kézirat (Antal 2008). Említésre érdemes azonban, hogy a második világháborús harcokat és orosz hadifogságot megjárt szerző kézírata szinte teljes mértékben ezen életeseményeknek lett szentelve. Életútja röviden a következőképpen alakult:

Antal János 1924-ben született Gyergyótekerőpatakon, szülei egyszerű gazdálkodó emberek voltak. A hét elemi osztály elvégzése után, mivel a szülők látták, hogy a fiú érdeklődik a könyvek iránt (a nagyszülőktől örökölt történelemkönyveket olvasgatta), rá akarták beszélni, hogy Gyulaféhváron végezze el az egyházi középiskolát, és utána a teológiát – tehát papi pályára szerették volna irányítani. A fiatal legény, aki már ekkor erdei munkás-

ként dolgozott, hallani sem akart a papságról, egészen addig, amíg unokabátyja, aki közben Brassó környékén lelkész lett, magához nem vette, hogy fizetés ellenében segítsen az egyház tulajdonában lévő gazdaság vezetésében. Itt, megismerve a papok életmódját, a fiatal Antal János végül is beadta a derekát, és nemsokára Gyulafehérvárra indult volna tanulni, ám – első ízben sorsának alakulása folyamán – közbeszóltak a történelmi események, és választania kellett dél és észak, Gyulafehérvár és Gyergyó, azaz Románia és Magyarország között. Utóbbit választva, a magyar hadseregbe hívták be tizenkilenc éves korában; 1944-ben határőrszolgálatot teljesített a Békási-szorosnál, ahol súlyosan megsebesült, Szatmárnémetibe vitték, hadi kórházba. Ezután több hónapig harcolt különböző frontokon, majd ismét megsebesülve, 1945 márciusától egy Bécs melletti osztrák hadikórházban tartózkodott a háború végéig. Amerikai fogolyként eltöltött hat hónap után több társával együtt indult haza, ám az osztrák-magyar határnál oroszok kezébe került, a szabadulás helyett négyévi orosz hadifogság várt rá, melyet a Kaukázus őserdeiben töltött le, kényszermunkával.

Elmondása szerint minden vagyon nélkül, magyar honvédségi egyenruhában került haza Tekerőpatakra. Csakhamar munkát kellett szereznie, hogy ruhát vásárolhasson, hiszen a hatóságok nem nézték jó szemmel egyenruháját. Azoknak a vagonoknak a rakásánál kezdte, melyeket Oroszországba küldtek hadi kárpótlással. Itt jól hasznosíthatta orosz nyelvtudását, nemsokára vezető pozícióba helyezték, majd különböző iskolákat végzetettek el vele. Többek között könyvelést is tanult, így lett belőle egy időben főkönyvelő. Élete során azonban sohasem hagyták nyugodni a második világháborús események. Már a fronton, tűzszünetek alkalmával verseket írt, naplót vezetett, azonban írásait folyton el kellett dobnia, nehogy kémnek titulálják és kivégezzék. Így veszték el első feljegyzései az amerikai fogság után, majd ugyanígy odaveszett az a füzet is, melyet a Kaukázusban készített, egy papírzsákból hasított lapokból.

Feljegyzéseit azonban minden adandó alkalommal újrakezdte, míg 1952-ben a román titkosszolgálat meg nem neszelte efféle tevékenységét, ekkor elkobozták tőle füzetekbe másolt önéletrajzát, feljegyzéseit, vallatták, és megígértették vele, hogy nem beszél, és főképp nem ír azokról az eseményekről, amelyeknek szemtanúja volt. Az elrejtett, két dossziényi feljegyzése azonban megmaradt, és ezekből ismét hozzáfogott az íráshoz, immár teljes titoktartásban, mint mondta, még édesanyja sem tudott róla.

A kézirat végleges formába való öntését az 1989-es forradalom eseményeinek láttán határozta el, két okot említve ennek kapcsán. Az egyik ok az, hogy a forradalom után már szabadon lehetett beszélni a háborús eseményekről, a másik pedig az, hogy látta, szemtanúja volt annak, amint 1989 decemberében Gyergyószentmiklóson (ahová időközben költözött) elégetik a kommunizmus dokumentumait. Sajnálta, hogy elvesznek a dokumentumok, hiszen azok a későbbiekben forrásai lehetnének a történelmi érdeklődésnek, ugyanakkor újra elhatározta, hogy saját háborús tapasztalatait végérvényesen megőrökíti, látván azt, hogy a történelmi írások sok tekintetben hiányosak, legalábbis nem közlik azokat az adatokat, melyeknek ő birtokában van. Antal János ugyanis nem elégedett meg a fiatal katona korában tapasztaltakkal, folyamatosan kutatott a gyergyói események után, szemtanúkat keresett fel, kérdezősködött, jegyzetelt, listát vezetett az elesett katonák neveivel. Különösen a Gac-oldali mészárlás iránt érdeklődött, mely során több száz magyar, német és orosz katona lelte halálát. Az 1989-es forradalom után felállított Gac-oldali emlékművet, úgy tartja, 2007-ben éppen az ő egyik versének (melyet először 1949-ben írt le) hatására helyettesítették egy újabbal, melyet Székesfehérvár város finanszírozott. A székesfehérvári városi előljárásság állítólag azért kereste meg a gyergyószentmiklósi helyhatóságot, mert tudomására jutott Antal János verse, mely többek között arról szól, hogy a Gac-oldalban elhullott székesfehérvári magyar katonákról joglegalanul megfeledkezik a történelem.

Antal János esetében a második világháborúhoz kötődő, élete végéig tartó munkásságról beszélhetünk. A következő három gyergyócsomafalvi szerző esetében viszont a világháborús események az önéletrajzok fontos, de nem teljes részét töltik ki, annak megfelelően, hogy sorsuk, életútjuk is különféleképpen, de nem teljes egészében meghatározott a háborúk által.

## HUSZÁR ANDRÁS – VILÁGHÁBORÚ A GYERMEK SZEMSZÖGÉBŐL

Huszár András 1931. december 13-án született, Gyergyócsomafalván. A pontos dátum azért is fontos, mivel önéletrajza írásához éppen a születésnapján, 2003. december 13-án, 73 éves korában fogott hozzá. Huszár András egyszerű gazdálkodó emberek gyermeke. Nehéz időkben töltötte a gyermekkorát, a két világháború között járt iskolába. Katonaszorba már a békésebb időkben kellett állnia, tűzoltó katonaként ismerte meg először a más vidékek embereit, szokásait. A gépezetekkel kapcsolatos tapasztalatait később sikeresen hasznosította, mezőgazdasági gépeken dolgozott. Előtte azonban a családalapítás nehézségeivel kellett megküzdenie, házat épített, erdőt, fakitermelésnél dolgozott, nyáron gazdálkodott, lovat, tehenet tartott. Három fiúgyermeke született. Konfliktusba keveredett a hatalommal a kollektívizálás idején és más alkalmakkal, erős magyar öntudatát az 1989-es forradalom után is nyilvánosan hangoztatta számtalanszor. Önéletrajzát tanító szándékkal írta meg. Központi eleme a kéziratnak a szerző határozott világszemlélete: a család iránti tisztelet, a munka szeretete, valamint a székelység, a magyarság mint erős identitástudat.

Huszár András önéletrajza esetében a második világháborút a gyermekkori tapasztalatok szemszögéből láthatjuk. Igen fontos tapasztalatok ezek, melyeknek főszereplői a szerző szülei. Minden bizonnyal ezek az első gyermekkori, legénykori emlékek azok, melyek világnézetét, identitását erősen befolyásolták, ezen élményekből szeretnék idézni néhány szövegrészletet.

Az önéletírás elején a gyermekkori a gazdálkodó életmód közepette zajlik, a szülők becsületes munkára tanítják, ugyanakkor iskolába jár, levetteképzésen vesz részt, ennek számos részletét is leírja. Egyik első fordulat az önéletrajzban, amikor éppen a mezőn tartózkodik édesapjával, és édesanyja hozza a hírt, hogy „ismét magyarok lettünk”. Nagy örömet ír le ennek kapcsán, a falu kitörő örömmel fogadja a magyar hadsereg bevonulását. Ettől kezdve olyan eseményeket olvashatunk a szövegben, melyek a különböző katonai alakulatoknak a gyergyócsomafalvi tartózkodásához kötődnek: *Egyszer csak kezdtek jönni a németek fényes kocsikkal [...] Beálltak az iskola udvarára, ahol mi otthon éreztük magunkat, úgy jártunk a kocsik között, mintha a mieink lettek volna.* A világháború évei alatt a faluban kialakult közhangulatot a következő részlet szemlélteti: *Ebben az időben erősen folyt a politizálás. Nálunk a műhelyben [kerek műhely] volt a találkozó édesapámmal egyidősek és még idősebbek be voltak kapcsolódva a politizálásba, az újságolvasó édesapám volt, pedig néki csak két osztálya volt. Folyékonyan olvasott. Aki legjelesebb volt (úgy írom, ahogy olvasták): Ájzenhaver, Sztalin, Hitler, Musulini, Titó, Göbler, Horthi, akit nagyon tisztelték, most idős fejjel is nehéz végiggondolnom, hogy mennyit emlegették a Nátót, s főbbképpen a Balkánt, és az embargót, volt időm meghalgtatni őket, mert édesapám azt akarta, hogy tanuljam meg az ő mesterségét.*

Az önéletírás következő fordulata a német hadsereg távozásával függ össze. Megfigyelhetjük, hogyan tesz a szerző különbséget az egyes hadseregek között a gyermeki szemmel látottak alapján:

A németek is elvonultak, s már hallottuk is, s főképpen láttuk is éjszaka a fényeket, s az ágyúörgés már közelgett. A hír mindég az volt, hogy győzünk. Egy hetet is így hallgatóztunk, hát egyszer mindenféle járattal vonulnak vissza a németek. Édesapám köpködött, hogy egy ilyen fényes hadsereg menekül a semmi hordák elől, ez tartott vagy két nap, s egy délután H. M. bácsi áll a Maros-híd sarkán, a lapos kövön, kürtől hosszasan, és utána könnyes szemmel, remegő hangon kiáltja, hogy „a másodszor kiáltom” (mert 18-ban is ő kiáltotta), „mindenki meneküljön, mert jönnek az oroszok”. Mindenki ahogy tudott, pakoltak fel a szekerekre, s a kinek nem volt igás állata, az is kapott [...], s a német katonák után indultak Magyarország felé. Édesapám is felpakolt két heti élelemmel, s azzal elindultunk az erdő felé. [Egy hétig tartózkodtak az erdőn, közben Gyergyószentmiklós égését, bombázását látták az erdőről. Egy hét után, mivel Csomafalvát nem bombázták le, hazatértek.] Idehaza mindent visszaraktunk a helyére, s mi gyermekek néztük, hogy vonulnak az orosz katonák a falunkon keresztül. Legtöbb részük szekéren, olyanformákkal, mint a németeké, csak a szekerek hosszabbak voltak, s lefestve, olyan se nem kék, se nem zöld, inkább szürkés színű, mindegyik olyan színű volt. Egy estefelé hozzánk is beálltak az udvarra, a lovakat kifogták s a szekér hátulsó feléhez megkötötték, s édesapámmal kezdtek értekezni. Mivel édesapám orosz fogságban volt, tudott velük értekezni. [Hat tiszt volt, mint kiderült, oroszul beszélő családot kerestek, hogy vacsorát főzessenek maguknak, így jutottak el a Huszár családhoz. Rengeteg élelem volt náluk, csupán meg kellett készíteni. A főzéshez átjött a szomszédasszony, A.-né is.] Édesapám kérdezte, hogy mit készítsenek, hoztak be lisztet, és már keverték a palacsintatésztát, s főtt a vacsora is, ők elkezdtek pálinkázni. Mondta édesapám, hogy ez vodka, jókedvük lett, s jól-jól vacsoráztak, dicsérték édesanyámat, A.-né is, de főbbképpen Juliskát, aki 22 éves lány volt. Egyik tiszt kezdett legyeskedni Juliska körül, de ő nem félt semmit, amire édesapám akkorát káromkodott, de akkorát, s a nagyobb tiszt rászólt a másikra, „Ne foglalkozz véle, nem látod, hogy az apja hogy félti?” Tovább nem is foglalkozott, hanem énekeltek, s nekem olyan furcsának tűnt az, ahogy énekeltek. Egyszer édesanyám mondja édesapámnak, kérdezze meg, hogy a magyart lövi-e. Mert azelőtt már megbeszélgettük, hogy rokon népek vagyunk. Azt mondja az egyik, hogy háború van, s ha nem lövöm én őt, ő lő engemet. Édesanyám odament hozzá, és egy kicsit óvatosan pofon ütötte, „ne bánisd a magyart”. Édesapám azt gondolta, hogy már ki is fogyott édesanyámból, de egy kicsit elnevette magát a tiszt, és nem bántotta édesanyámat. [Az oroszok másnap elmentek, a román hadsereg érkezett utánuk.] Két napra rá jött a Mánium gárdája, csúfabbul néztek ki, mint mi leventén, mert ahogy voltunk öltözve, úgy voltunk, de legalább nálunk volt fegyelem, de itt egy rablóhorda banda jött. Úgy néztek ki, mint a menekültek. Mentek be minden udvarra, minden házba, s ami nekik megtetszett, azt vitték. [...] Édesapám tudta, hogy Románia ismét átállt az oroszokhoz, de hogy ilyen horda banda jön, arra nem számítottak. Aminek szemtanúi voltunk, egy nagy magas katona, ha annak lehetett nevezni, ült számárháton, a lábai a földet sűrölték, s kérdezték, „hát te hova mész azzal a számmal?“, azt mondta, „Hitler”, s „Berlin”, s mutatott a nyakára, hogy „kecc”. Azt mondja édesanyám, hogy „egy éven belül ez sem ér oda”.

Itthon voltunk az egész család, s jön egy katonának nevezett valaki, a juhok a kertben voltak, s fut neki a tarka üvecsnek, hogy fogja meg. Édesapám kérdi, mit akar, s azt mondja, hogy éhes. Édesapám azt mondja, hát ha valaki éhes, azért nem kell egy ökröt megölni. Miért nem elég egy tyúk vagy kakas? Azt mondja, az is jó, édesanyám fogja meg a kakast. Meg is fogta, s elment, másnap a Maros hídján ment keresztül, s bekiáltott, hogy „tegnap megettem a felit, s most viszem a másik felit”. „Vigyed, csak ide többet ne gyere.”

Egyedül édesanyám volt otthon egyik nap, s ismét megjelent egy katonafurma, így mondta édesanyám, kezdett a házban kutatni, s a kamrában meglátta édesanyám ünnepi csizmáit,



s már vitte is. Édesanyám kezdett birkózni vele, de csak elvitte. Sz. Z.-ékná tisztak voltak, s édesanyám beszaladt, megfogott egy tisztet, s kezdte húzni a kapun kifelé, s mutogatta a lábát, hogy mezítláb maradt, még a katonát látták, ahogy egy kapun megy bé, a tiszt utánakiáltott, s az a csizmákkal a hóna alatt jött is vissza. A tiszt a csizmákat elvette, a katonát pofon ütötte, s visszaadta édesanyámnak, és ő azzal köszönte meg, hogy a tisztnek a kezét megcsókolta.

Az önéletrajz ezen részletei alapján láthatjuk, hogy az események leírása a gyermek szemszögéből történik. Látjuk a szülőket gyakran szinte életveszélyben, látjuk viselkedésüket, közvetlen együttélésüket az állomásozó katonákkal. Felnőtteket látunk, akik, bár háború dúl, mintha valamiféle rendhagyó, mégis hétköznapi interakcióban vannak egymással. Maga a háború távol van a falutól, de a mindennapi élet gyökeresen megváltozik. Még egy rövid részt érdemes elolvasnunk arról, hogy a falu lakói hogyan viszonyultak az adott helyzetben a körülményekhez:

[...egy kortársáról:] *J. a Bartis hegyibe pásztor volt, és a lemaradt német katonákat tejjel táplálta, ahol egy német katonát, inkább tisztet, mert a rangjelzését még sokáig őrizte, ott meglőtték, és ő temette el. Nem olyan rég ott jöttem haza az erdőről, s a vaskereszt, amit J. állított, ott áll a sír fölött. Soha senki nem érdeklődött utána, s így a sírt senki nem zavarta.*

*Volt egy ruszki kölyök a falunkban, lehetett 15 éves, gépfegyverrel járta a falut, s annyit tudott magyarul, hogy „zsák-zsák”, gyűjtötte a zsákokat. A már akkor a falunkban levő ideiglenes csendőrok az erdőn bújkáló három német katonát elfogtak (egész biztos bejelentés alapján), s kísérték be a falun keresztül. Valaki megkére a feleségem édesanyját, hogy adna nekik enni, gyorsan összecsapott valami rögtönzött finomabb ételt, s jó étvágygal ettek, s kísérték tovább, de a Guszti gyáráig kísérték, mert ott találkoztak a ruszki kölyökkel, aki szembeállította a malom falával, s föbelőtte mind a hármat. Élt a falunkban egy kútásó, F. A. bácsi, aki elvette a halálcédulájukat, s nem messze onnan [...] ahogy akkor lehetett, eltemette őket. [...] Később A. bácsi elküldte a halálcédulákat, s jöttek is a hozzátartozók, de a sírt nem bontották meg, s A. bácsinak meghonorálták a jóságát, s utána levél jött Németországból, s megköszönték A. J.-nek is, hogy nagyon sok német katonának könnyített az éhségén.*

Tulajdonképpen értékrendek találkozását, találkoztatását olvashatjuk ki az önéletrajz ezen részéből. „Fényes”, rendezett hadsereg áll kontrasztban szervezetlen, erőszakos csapatokkal. A mássággal való találkozás, idegenből érkeztet hús-vér emberek (katonák) megismerése – egy sor jó, és még több rossz élmény, melyek végigsöpörnek a falu életén. Huszár András életének első fontos élményei ezek, melyek minden bizonnyal meghatározták értékrendjének fejlődését, személyiségének további alakulását.

## KÖLLŐ TERÉZ – VILÁGHÁBORÚK NŐI SZEMSZÖGBŐL

A szerző (1909–2008) Gyergyócsomafalván született. Szülei és nagyobb fiútestvérei gazdálkodók voltak, gazdasági helyzetük átlagosnak volt mondható, sem túlságosan szegények, sem számottevően módosak nem voltak: földműveléssel, állattartással, illetőleg erdei munkával (fagyűjtéssel, favágással) foglalkoztak. Szülei tizennégy éves korában döntötték el, hogy a gyergyószentmiklósi katolikus leánynevelő intézetbe íratják, így biztosítva neki megélhetést. Úgy gondolták, hogy a zárdai élet, az apácáság egyszer s mindenkorra biztonságot jelent a fiatal lánynak. Köllő Teréz úgy emlékezett erre az időszakra, mint élete első nagy konfliktushelyzetére, bár a konfliktus inkább belső, mint külső tényező volt. Úgy fogta fel a zárdába való belépést, mint az élettől való elszakadást, mint

egyfajta halált, végül is azzal a reménnyel győzte meg magát, hogy az intézetben legalább azt teheti, amit leginkább szeretne: tanulhat. A tanulás azonban nem úgy sikerült, ahogy ő szeretne volna, a zárdába való belépésekor ugyanis a főnövér konyhai szolgálatra osztotta be, és ettől kezdve évtizedeken keresztül a főzés és házvezetés lett a hivatása. Évekig végezte a konyhai feladatait Gyergyószentmiklóson, alig több mint 10 kilométerre otthonától, úgy, hogy szülőfaluját igen ritkán láthatta viszont. Ezután került Szatmárnémetibe, a rend székhelyére. Itt újabb reményt táplált, ami a tanulást illeti, de ez a reménye is szertefoszlott, szakácsnőként folytatta ottani életét is. Soha nem tudott beilleszkedni a zárdái életbe, de elszakadni sem tudott tőle, azonban éppen a második világháborúnak köszönhetően végül kilép a rendből. 1944-ben hazakerül Gyergyócsomafalvára, ahol egy kétgyermekes özvegyemberhez megy férjhez. Élete végéig kívülállóként érzi magát szülőfalujában, ahogyan kívülállóként érezte magát zárdái élete során is.

1980-ban Köllő Teréz megírta önéletrajzát, s ettől kezdve, a 2008-ban bekövetkezett haláláig az általa „könyv”-nek nevezett kéziratot életének egyik legfontosabb vívmányaként tartotta számon. Költő szeretett volna lenni egész életében, vallotta be már első találkozásunkkor, s idős korára adatott meg a lehetőség, hogy írásban kifejezze gondolatvilágát, leírja és versekkel tűzdelje küzdelmes életútját. A tény, hogy évtizedekig zárdában élt, meghatározta erősen vallásos jellegű írásmódját is.

Köllő Teréz önéletrajzának első oldalai gyermekkorának első élményeit ismertetik, ezen események szoros összefüggnek az első világháborúval. Hiányos emlékek ugyan, de láthatjuk általuk, hogy családjá életére milyen hatással volt ez a történelmi esemény. Önéletrajzának első mondatait idézem:

*Visszaemlékezés kislánykoromra, 1916-tól. 6 éves voltam. Ekkor eszméltem rá létezésemre. Mert ekkor cseppentem bele az élet zuhatagos megpróbáltatásába, a '16-os háborúba. Kicsinységem ellenére is már föl kellett csöpp kis eszemmel fognom, milyen kétségbeesés fenyegette életünket. Emlékszem, édesanyámra, bátyámra, ki még csak tíz éves volt, s nagynéném is hozzánk jöttek, hogy együtt legyünk, ha meg is kell halni. Édesapánk még nem volt hazajöve a harctérről. Sírunk, mialatt fölpakoltunk a szekérre, amit csak lehetett, hogy a lovaink alig bírták. Édesanyámékkal együtt keservesen sírtunk, hogy mi lesz velünk. Hát mégis elindulánk a nagyvilágba, de nem tudták, hová, merre is induljanak. Aztán mégis csak maguk elébe vették az utat, mentünk, csak mentünk, bátyám nógatta a nagy teri alatt kullogó lovakat. Méghozzá nagy hágókon is kellett menni, ilyenkor a kicsi testvéreimnek is bizony le kellett szállniok a szekérről, s jó hosszat gyalog menniük.*

Mezősámsondon állapotodnak meg, nehéz körülmények között élnek, élelmük nincs. Nem tudni, meddig voltak távol, Köllő Teréz emlékei e téren hiányosak. A hazatérés után szegénység, feldúlt élet vár rájuk:

*Miután elcsendesedett és megszűnt a zavaros helyzet, s vége lett a háborúnak, elindultunk hazafelé, egy kicsit megkönnyebbült szívvel. Bátyánk, Péter azt sem tudta, hová legyen örömeiben, hogy még egyszer hazáját viszontláthatja, az édes szülői házat, ahol kisgyermekként boldog, gondtalan életét töltötte. Meleg őszi szellő kezdett lengedezni hazautazásunk alatt. Eljött a drága nap, melyen nagy megnyugvásunkra, beérkezvén kedves szülőfalunkba, Csomafalvára, csend uralkodott, meg volt tisztulva a falunk az ellenségtől.*

E néhány bekezdés szól csupán az első világháborús emlékekről, melyeknek elszenvedője, nem résztvevője. Kislánykorát ugyanakkor az első világháború következményei befolyásolják, családjá nehezen áll lábra a szegénységből:

*Csak sajnós sokmindenkünk eltűnt a lakásunkból, újra kellett kezdeni a visszaállítást, berendezést az előbbihez, hogy háztájunk visszanyerje eredetét. Édesanyámmal ketten sokat sírtunk a nélkülözések miatt. Nemsokára édesapánk is megsebesülve hazajött a háborúból, jobb karja*

golyó által átlóve. Szegény édesapánk, a nagy bánattól csüggedten, s még hozzá fél kézzel, azt sem tudta, hol is kezdjen az élet reformjához a családban. Azonban a múltnak szenvedései talán háttérben maradtak, ha maradtak... Itthon új csapásokkal kellett szembetalálkoznia, vállaira neheztedek a magas állami adók súlya. Oly fájdalmas napok, évek voltak ezek, hogy fellélegezni is alig tudott, s még a hattagú család fönntartása, szegényes sorssal, úgy, ahogy lehetett... [...] El lehet képzelni, milyen rettenetes nehéz volt az élet fenntartása a családban – édesapám s bátyám két lóval állandóan erdei munkán voltak. Keresetüknek esetleg egyharmada maradt meg a család fenntartására. A többi mind az ilyen-olyan adók emésztették fel. Bizony akkoriban is úgy terhelték az adókkal a földműves parasztságot, hogy alig bírta lenyelni a nyálát.

Édesapám is egy kicsit helyre tudta állítani családunk jobb létét, már amint lehetett akkoriban. Amazoktól eltekintve, megtörtént, hogy néha-néha belekeveredett a barátai társaságába, és jobban belekóstolgatott az italok ízlelésébe, míg csak a pohár fenekéig le nem jutott – ami bizony sok bajt, kellemetlenséget okozott a családban. Ezért négy-öt éven át bizony volt édesanyámnak sok keserűsége, mert sok, és még nem egyszer is nagy bajok származtak abból.

A szöveg ezek után viszonylag békés időszakot ír le, amikor a szerző cseperedő leányként a háztáji gazdálkodásban vesz részt, kisebb testvéreit neveli. Részletesen taglalja élete első nagy fordulatát, azt, hogy szülei zárdába adják, előbb a gyergyószentmiklósi leánynevelő intézetbe. Az intézeti élet konfliktusokkal teli, hosszú leírása következik, sok belső vívódással, igazságtalanságok sorozatos elviselésével. Néhány év után kerül távol szülőföldjétől, Szatmárnémetibe kerül, az apácarend székhelyére, ahol ismét nehéz sorsa van, tanulás helyett konyhai szolgálatot teljesít, sohasem lesz igazi szerzetes apáca, csupán szolgáló. A második világháborút megelőzően egy időre visszakerül Gyergyószentmiklósról, ahol már gyakorlott szakácsnőként végzi teendőit. Itt érkezik el a szöveg, mintegy villámcsapásként, a háború első élményeihez, a várost ért támadást sajátos szemszögből láthatjuk a szövegben:

*1944 – A partizán előőrség Gyergyószentmiklóson*

Úgy augusztus közepe felé, egyik napján, alig pitvarodó hajnalán, amint előre jelezte az a rettenetes érzést lelkünkben végbemenni, pillanatok alatt átéltük, ecsetelni is képtelen vagyok: a partizánok előőrsei betörték városunkba, Gyergyóba. Nyugodt-gondtalan, boldog éjszakai álomba ringatva nyugodtan pihent, zajtalan, néma csendben az egész konvent élő-lénye, akik zárdánk levegőjét, amely oly altató volt, lélegezve szívtuk...

*Rettenetes! Megsüketülnek a fülek! Csakhogynem megrepednek a szívek! Inogva megrogynak térdeink, reszketnek az idegek! A rettenetes ijedtségtől az idegeink kimerülésétől még a szájunk is alig jut szóhoz a remegés miatt... Nincs még reggel! Négy óra hajnalt jelez óránk, a város felső fele, Felszeg, lánggal ég! Visszhangzik a város a visszaütődő üvöltözéstől, istenkáromló, ocsmány lármától. Rombolják a házak, épületek falait, törnek-zúznak, ahol keresztül mennek. Menekül a lakosság. Még a föld alá is, ha tudnak. A jajveszékelt kiáltások összevegyülnek az istenkáromló gyilkolókéval. Leírhatatlan történet!*

És a zárda egy-egy lakója nem is tudja, mire vélje, amikor legédesebb álmából fölriadván, mert minél közelebb hallja a vést – felugranak szanaszét, kiáltják: „Jaj Istenem! Végünk van!” Erre a szokatlan ijedtségre kiugrunk az ágyból, eszünket vesztes. Elkialtja magát egy jóakaró civil férfi: gyorsan az óvóhelyre, mert veszve vagyunk! Az eszünket úgy elvesztettük, még időnk sem volt már, emiatt némelye csak úgy, hálóingükben, ahogy kiugortak az ágyukból, szaladtak le az óvóhelyre. Azok a nővérek, akik a növedékeket rendezték, rettenetes izgalomukban azt sem tudták, hol kezdjék, hogy mielőbb az óvóhelyre juttassák őket a nagy felelősségük miatt. Így végre mégis csak jól sikerült az ügy, mert amire leérték zárdánkig a partizánok, akorra teljes üressé lett a zárda mindenfelőli négy fala, s az óvóhelyünk kulcsa magunkra volt fordítva.

*Hogy azalatt a zárdánk falaival, s annak minden házával mit műveltek, arra gondolni is gyötrelmes volt. Hát még, ha szemünkkel néztünk rá? Hogy azalatt az épületet mindenhol átluggatták a golyókkal, a vakolat darabokban leomolva, a porta kapuja bejáratánál a szobrokat mind rostára lyuggatták, szóltak, csattogtak a géppuskák, csak úgy okádták a golyókat, mint a tűzhányó a lavinát...*

*Ez a pusztító harc tartott úgy hat órán át, amíg a magyar honvédek ki nem űzték az ellenséget. Ekkor már mi is az óvóhelyről ki-ki merészkedtünk, hogy szétnézhesünk a romboló harcnak látványán. Amely pusztítás elfelejthetetlen fájdalmas mérge máig is úgy él bennem, mint akkor. Mentem, hogy kinézzek a zárdakapun, de a látványra, jaj, Istenem! bennem csaknem megfagyott a vér. Az a sok halott civil – vagy ruszki ellenség? –, melyik hanyatt, másik arccal, mint romhalmaz-tárgy, ott hevert, mintha temető lett volna a városunk. A zárdánk kapuját is azért nem tettük be, mert odaesett áldozatul egy civil férfi. A fájdalomtól szorongva, hogy mi lesz ezután, a rettegés hasogatta szívünket. Oh, azok a kérdő és bizonytalan jelek! Az óvóhelyünkre a magyarok még foglyaikat is megbilincselve lehozták közéink, ott volt kettő-három is két-három napig... Egyszer észrevétlenül úgy eltüntették őket, hogy észre sem vettük, tovább mi lett azokkal.*

*Aznap délután kicsit lecsendesedett a rettegett hangulat. Drága magyar honvédjaink körülvelték zárdánkat, annak gyümölcsös szép kertjét. Ott szintén volt egy óvóhely a föld alatt, a tetején egy kiemelkedő dombbal. Én is éppen oda húzódtam meg, de amikor a ruszki a fejünk fölé, a dombra fekszőkődöstek, tombolva puffogtatták, szórták golyóikat puskájukból szerte-széjjel, még be is kukkantottak bunkerünkbe, de nem láthattak meg, úgy be voltunk húzóda egyik sarokba. A félelemtől lélekjelenlétünk is már elmerülni látszott, mintha félelem-tusánkat éltük volna át... én akkor úgy odalettem, mint a kihagyott pulzus. Vízrel kezdtek dörzsölgetve életre kelteni a nővértársaim. Ez volt a halállal vívott szenvedésünk átélése. Már egy napja volt, hogy nem ettünk semmit.*

*Az idézett részben érdemes megfigyelni, hogyan válik nőként, nővérként a háborús események elszenvedőjévé, tehetetlen áldozatává. Nem történelmi tényeket közöl, hanem elsősorban az érzéseket, amelyeket társaival átél, miközben közvetlen környezetében ég a város. Érthetetlenül veszi tudomásul, hogy „odakint” katonák és civilek hús-vér áldozatokként vesztik életüket valamilyen, szinte érthetetlen okból kifolyólag.*

*Körülbelül egy héttel a történet után nővértársaival vonaton visszaindul Szatmárra, a központi zárdába. Vonattal indulnak útnak, életük többször is visszélyben forog. Félelmetes utazást ír le, mindenütt bombázások, halottak, sebesültek látványa fogadja. Azzal az érzéssel utaznak, hogy az oroszok végig a sarkukban vannak. Félelmük, mint kiderül, nem alaptalan, hiszen nem sokkal azután, hogy Szatmárnémetibe megérkeznek, a várost lebombázzák. Őket a városból egy közeli helyre menekítik, itt élik át az eseményeket:*

*Rettenetes zúgó bombaeső, zuhogva, számolva egymásután. Este 10-től 12-ig. Mintha Szatmár felett a kihúzott szőnyegen vörös lánggal égő bomba gyűlna! Jaj a városnak, jaj! Amely kihalt, s romba dőlve. Nincs többé, ami volt. Elrettentő annak a vakító sötét éjben lánggal égő fénye – a szőlős hegytetőn olvasni tudtunk volna szabad szemmel, ha kimerészkedtünk volna lakásunkból – de úgy remegtünk a fénytől s a bombarobbanásoktól, hogy még a fülünket is bedugtuk. Azonban lakásunk mozgott, minket is hol ide, hol oda dobott a légnyomás ereje, készen voltunk a halálra. Ez pedig tíz kilométer távolra esett a várostól. Ilyen körülmények között éltük át mi is azt a borzalmas történetet a négy nap alatt.*

*Ezután romban hevert Szatmár városa. Megszűnt a kegyetlen ostrom, mi is visszamerészkedtünk menni otthonunkba, a zárdába. Az épület udvarának közepén állt egy magas, toronyszerű virág-grupp, közepébe volt fúródva a bomba, mely szerencsére nem volt elrobbanva. Így a jó Isten megóvott annak pusztító hatásától, de hamar el is tüntették a katonák. Hanem volt számtalan áldozata a püspöki palota székesegyházának, amelyet föld alá temetve bombáztak,*

*fájdalom, ott kő kövön nem maradt, éppen csak a romjai voltak láthatók. Ezek az értékes nagy egyházi emberek hősi halált halva adták vissza életüket Teremtő Istenüknek, köztük három szerzetes nővértársam, legyen üdv s béke poraikra, lelkük szálljon föl az égbe! Azért is éget teljes-porrá az épület, mert telitalálat érte. A tüzes nyelvek lángja, az ellenség, kieszelt kegyetlen, gonosz, mérges fullánkjából kiszabadult, istentelen taktikával rohant Egyházunk ellen, hogy megdöntsék, Isten-tagadásra kényszerítsék. Légy irgalmas, Uram!*

*Szánalmas lett a város, amely, mint Jeruzsálem, pusztulni indultnak volt kitéve. Hogy mindazt Isten miért tűrte? Hogy engedte meg? Ezt véges emberi ész kifürkészni sose tudja, mert az Isten a végtelen, örök és tökéletes, ő ítélkezik hatalmával az emberiség felett. Márpedig az ember csak véges, így sorsa felett nem rendelkezik, s nem is dönthet.*

Nagyjából itt ér véget a második világháború élményeinek leírása. Mindent távolról látunk a szöveget olvasva: mintha egy másik, egy „külső” világban történnének az események, melyeknek a főhős bármikor áldozatul eshetne, de melyekhez az égvilágon semmi köze sincs mindezek ellenére. A szöveg nem foglalkozik a történet magyarázatával, nem mutat be nemzeti, politikai nézeteket, csak egyvalami fontos: bármilyen szörnyű eseményeket is él át a szerző, a szatmári zárda lebombázása, a zürzavaros helyzet számára elhossa a rég várt lehetőséget: kiléphet a zárdai életből, melyet sohasem akart magáénak, és hazatérhet szülőfalujába.

## CZIRJÁK GERGELY – VILÁGHÁBORÚ A RÉSZTVEVŐ SZEMSZÖGÉBŐL

Egy 1979-ben megjelent kötetben Salamon Anikó öt személy önéletrajzának részleteit közölte (Salamon 1979). Közöttük egy gyergyócsomafalvi kovácsmesterét, Czirják Gergelyt is. Czirják Gergely (1913–1993) különleges, korának szemléletét meghaladó ember, aki olyasmit is leírt, amit akkoriban nem lehetett volna publikálni. Kéziratának teljesebb változata 2000 után jelenhetett meg (Czirják 2000, 2004). Önéletrajzát 1976-ban kezdte el írni, 250 oldalnyi terjedelmű, kétrészes írásmű lett az eredmény. A kézirat érdekessége, hogy írógéppel íródott, folytonos szöveg, azaz nincs bekezdésekre tagolva, csupán néhány alcím jelzi az életút egy-egy fontos állomását.

Életének egyik fontos szakaszát a második világháborúban való részvétel jelenti, kézirata első részének felét a háborús élmények töltik ki. A magyar hadsereg katonájaként, Hajdúszoboszlón kezdődik életének ezen szakasza, s itt kapja a becenevét, melyet önéletrajza címéül is választ: Havasi Gyopár. Lássuk, hogyan alakul sorsa vallomásai alapján.

Önéletrajzát korai nehézségek leírásával kezdi, fiatal legénykeként számos viszontagságon átesik, több helyen inaskodik, Csikszeredában, Gyergyóalfaluban, majd Brassóba szökök szülei tudtán kívül, megélhetést keresve. Sokat éhezik, sok igazságtalanságban van része, s éppen ezért *lázadó forradalmár* lesz belőle, ahogy írja magáról. Már igen fiatalon nagy elhatározása lesz, hogy Magyarországra szökök, neki is indul, ám a határon elfogják, és azt a tanácsot kapja, hogy álljon katonasorba, mert csak katonaszökevényként fogadhatja be a szomszédos ország. Ettől kezdve katonaéveit várja, tovább inaskodik mostoha körülmények között. A román hadseregbe aztán eleve úgy vonul be 1935-ben, hogy meg fog onnan szököni, és Magyarországra megy. Katonaként vasútépítésnél dolgozik. A rendkívül mostoha körülmények, a munkát irányító tiszték embertelen tettei egyre inkább meggyőzik a szökés helyességére, szükségességére felől. Mindössze három hónappal a besorozása után Ártándnál átszökök a határon, megszerzi a magyar állampolgárságot,

Hajdúszoboszlón állapodik meg egy rövid ideig. Nemsokára, 1939-ben katonának kell állnia, besorozzák, mivel küszöbön a háború. Tüzérsztaghoz kerül, inaskori képzettsége folytán kovácsként szolgál, lovakat patkol.

A teljes kézirat nagyjából egyharmadánál ér el a magyarországi katonáskodás éveire, a második világháború kezdetéhez. Különös sorsfordulat székelyként Magyarországon szolgálni a sereget, eleinte pénz nélkül, ismerősök nélkül. Tüzérségi kiképzéseken, gyakorlatokon vesz részt, a kovácsműhelyben rátermettségről tesz tanúságot, néhány kalamajkába is belekeveredik, ezeket írja le élményként erről az időszakról. Az események leírása közben a világpolitikai helyzetről is tudósít, sajátos stílusban, ugyanakkor a következő részletből érzékelhetjük érdekes, csipősen humoros, értelmező jellegű írásmódját:<sup>1</sup> *Az ütegnél és a patkoldában is rendkívüli nagy volt a forgalom. Új, eddig nem látott emberek, póttartalékosok öltöztek be tüzérnek, úgy, hogy az üteglétszám a duplájára növekedett. A behívott lovakat, szekereket a lovardában vették át a gazdától a tüzérsztály állományába. Nekünk, kovácsoknak minden lovat sürgősen újba kellett patkolni. Mindenki dolgozott, készülődtünk, de senki sem tudta, hogy mire, de azt a katonával nem is szokták közölni – sehol, sohasem. [...] Idegesen szállodogáltak a kacsahírek, de senki nem tudott meg semmit a valóságos helyzet alakulásából. Akkor a valóságos hadihelyzet az volt, hogy Hitler elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy Európa térképe újabb változásokat hajtson végre. És én ezen nagyméretű Hitler-tervekből csak azt jegyzem le, ami közvetlenül minket érintett. Ugyanis Hitlernek a sajátos önző vaslogikájával teljesen sikerült, hogy a környező kisebb országokra a saját akaratát rákényszerítse. A román kormányzatra olyan mértékű nyomást tudott gyakorolni, hogy Észak-Erdélyt vissza kell adniok a magyaroknak, mivelhogy a nagy cél eléréséhez ez feltétlenül szükséges, de ugyanakkor az összes román olajkutakra is feltétlenül szüksége van. Sőt, együtt fognak harcolni „a világot fenyegető bolsevizmus” ellen a végső győzelemig, de akkor majd gazdagon kárpótolva lesz Románia, úgy, hogy el sem tudják most képzelni. Így adta be a kezét Hitler a románoknak, no meg egy kis fenytést is kilátásba helyezett parancsnemteljesítés esetén. És már olvadozott a nagy jégtömb lassan. A Horthy-kormányzatnak meg azt a kezét adta be, hogy most csak Észak-Erdélyt kapják vissza, de későbben majd az egészet, sőt, az ezeréves határokat is. Csak mellette ki kell tartani az utolsó nagy győzelemig, ugyebár. De hogy is mert volna másfelé kacsintgatni az általánosan csödben fuladózó magyar kormányzat, hiszen Hitlert félistennek nézték, a nagyítóke és a nagybirtok legendás híri védelmezőélt látták benne megtestesülve lenni. Szegény kis halacsák a cápa szája ügyiben. És kezdetét vette az alkudozás román-magyar részről. De nem tudtak közös nevezőre jutni, igen fájdalmas volt az amputálás. Amikor látta Hitler, hogy nem megy a munka Turnuszeverinben, akkor meghívta a feleket Bécsbe, és a nagyobb hatás kedvéért még az olasz külügyminisztert, Csiánnót is odarendelte. De ott már úgy ment minden, mint a karikacsapás, semmiféle alkudozásnak helye nem volt, hanem mindkét fél habozás nélkül fejet hajtott Hitler akaratának, és megtörtént a híres bécsi döntés. A bécsieknek a bécsi döntéshez semmi közük nem volt, hanem az egy erősnek a két gyengébb engedelmeskedett.*

A bécsi döntés közvetlen hatása Czirják Gegely sorsára az volt, hogy Debrecenben állomásozó tüzérsztagát Észak-Erdélybe vezénylik. Határtalan örömet ír le, mint mondja, „hazátlan” létére újra hazatérhet szülőföldjére, ha majd az felszabadul. Ajánlatot kap eközben arra, hogy a csaták helyett Budapestre menjen kovácsmester-iskolába, a hadsereg kötelékein belül, magas rangot is ajánlanak neki, de ő nem fogadja el, azt mondja tisztjének, a hazáját szeretné inkább szolgálni, harcolni a bajtársaival. Általános örömet ír le tehát a katonák körében abban az időszakban, amikor Erdélybe készül a sereg: *Bevonultunk Debrecenbe, de még két hét volt a kítűzött napig, és azt az időt arra használtuk fel,*

1 Az idézett szövegrészeket nem a megjelent kötetekből, hanem a kéziratból veszem át.

hogy ragyogóra palléroztuk minden hadfelszerelésünket. Lövegek, lőszerkocsik, lovag, tényleg minden ragyogott az őszi napfényben, úgy, mint a tűzerek arca is. És elérkezett 1940. szept. 5. is. Érmihályfalvánál ünnepi beszédek hangzottak el, felnyílt a határsorompó, és átléptük a megszűnt határ vonalát. A magyar lakosság leírhatatlan lelkes örömmel fogadott bennünket mindenhol, és özönvirággal halmoztak el bennünket mindenhol, sőt, több községben ügyes szervezéssel kaláccsal és borral kínálták meg a bevonuló honvéd sereget, azonban árnyoldala is volt elébb-elébb a bevonulásnak. Virágcsokorba rejtett kézigránátot is dobtak az egyik lőszeres kocsinkra, ami felrobbant, négy magyar honvéd és hat tüzerlovunk esett áldozatul. [...] A román nemzetiségű lakosság bizony nem szívesen fogadta a bevonuló honvédséget, és ezt elárulta a magatartásuk is. Amikor ugyanis odáig értünk, a szép kis Zilahon töltöttük az éjszakát. Reggel a pontos időben indultunk neki a meredek Meszes hegységnek, amelyik útszakasz is szándékosan járhatatlanná volt téve. Műszaki csapataink éjjel-nappal dolgoztak, hogy a mesterséges akadályokat el tudják hárítani. [Egy Ördöggút nevű román falucskában állomásoznak.] És ahogy elkezdődik az ebéd kiosztása, azt halljuk, hogy géppuska kelepél a közelben mögöttünk, és azzal egyidőben az előttünk lévő két magas hegy oldalából kézfegyverek golyói poroznak az út hosszában. Feküdj! – ordítja Hetey főhadnagy úr, és az üteg legénysége hasravágódik, ki hol állott, ott. Mi ez? Mi ez? De mi ez? Senki nem tud semmit. Pillanatok alatt megszervezik az elhanyagolt oldalbiztosítást, és gyors járőrök fésülik át a hegyoldalakat. Gyors hírszerzés, hogy mi is ez. És hamar kiderült, hogy az egyik templom tornyából a román papnak a lánya géppuskátüzet nyitott a kis patakocská mellett a pihenő gyalogyságunkra. Nagy pánik, zűrzavar, de pillanatok alatt elnémult a géppuskatűz, honvédeink pillanatok alatt rángatták el a veszedelmes fegyver mellől ezt a fanatikus nőszemélyt, akinek volt bátorsága védtelenül megtámadni egy békés szándékú hadoszlopot. És azonnal következett a megtorlás, gyűjtőgránát, sortűz. S már égtek is a zsúpfüdeles kis házikók. Szegény hegyilakó emberek hajlékai. – Kiderült, hogy a hegyoldalakon lévő kb. húsz fegyveres számúra volt jeladás a román lány sortüze, az ellenállókat csakhamar elfogták. Negyven katonát követelte ez a jelenet. Rövidesen ezután véletlen balesetben megsérül Havasi Gyopár lába, négy hétig gyógyul a debreceni kórházban, ezután utazik vissza ütegehez, mely közben már Kolozsváron állomásozott. Ekkor volt alkalma néhány napra hazakérezkedni hét éve nem látott szüleihez is. Kolozsvárról aztán rövidesen visszamenetel a szakasz Debrecenbe, távozásukkor ugyanúgy, mint érkezéskor, a kolozsváriak „kitettek magukért”, Mátyás lovasszobra körül terített fehér asztaloknál vettek búcsút tőlük.

Debrecenben osztályvezető lesz, hatvan román ajkú újonc kerül a keze alá, akik egy szót sem tudtak magyarul. Pozitív élményei voltak ezekkel a katonákkal, „román fiaimnak” nevezi őket, kölcsönösen tisztelték egymást. Röviden írja le, hogy 1942-ben leszerel, és hazamegy Gyergyócsomafalvára, kovácsműhelyt létesít, családot alapít. Néhány mondat mindössze, amelyben mindezt leírja, hiszen sorsa újabb fordulatot vesz, már első gyermeke megszületett, amikor 1944 februárjában „sasos behívóparancsot” kap, vissza kell térnie Debrecenbe. A tüzérségét csakhamar Lengyelország felé irányítják. Gyorsan pörögnek az események az énéletrajzban, néhány bekezdésben leírja az üteg bevagonírozását, majd csakhamar Sztaniszlónál tartunk, tűzharcok közepette: Sztaniszló közepes rangú és népszerű szép lengyel város. A keleti fele orosz, a nyugati fele pedig német kézen van. Folytak az elszánt utcai harcok a város birtokba vételéért mindkét oldalról, mivelhogy harcászati szempontból igen fontos csomópontot képez. A mi lövegeink is most avatkoznak a tüzérségi párbaj megvívásába, német irányítás alatt. A német lövegek szaporán okádják a tüzet, és a mieink is tűzparancsot kapnak: „Oldal, 00, szintező, 202, repeszgránát, 5-ös töltet, kész, sortűz.” Elemkiigazítás, adja a megfigyelő állomás. „Oldal, 03, szintező, 205, 5-ös töltet, kész, sortűz.” Az elemek maradnak. Kész, sortűz. Elemkiigazítás, sortűz. És süvítnek a ma-

gyar lövedékek a légen át, kb. 16-18 kilométerre, valahová, hogy talán egy utánpótlási vonalat tönkretegyenek, ismeretlen emberek életét oltás ki, lakóházakat tegyenek romhalmazzá stb., hogy több legyen a szenvedés a világban. – Utóbbi mondata, korábban tett megjegyzéseihez hasonlóan, jól tükrözi Czirják Gergely attitűdjét a hadviselés iránt. Korábbi nehéz sorsa is talán alapja véleményének, együtt érez akár az ellenséggel is, ha halálról van szó, az emberek szenvedését nehezen viseli lelkén, még ha az ellenfélről beszél is. Nincs egyedül ezzel: a városból kiűzött orosz sereg kilométerekkel odébb hangszórókból szórja feléjük a propagandát: míg ők Magyarországtól távol harcolnak, addig a németek a hátrahagyott országot megszállták, és hasonlók. A német tiszttek tehetetlenek voltak, nem tudták kilőni a propagandát szóró adókat. Az oroszok láthatóan igyekeznek a magyarokat a németek ellen uszítani. Bemondják a hangosbemondón, hogy a magyarok egyik lövege nincs elég-ge álcázva, vigyék onnan, mert kilövik. Leadnak egy lövést eléje, egyet utána, és hagyják, hogy a magyar tüzérek elrejtsek jobban az ágyút. Az orosz hatás érezhetővé válik: *Ez a propaganda anyag annyit változtatott a magyar csapatok hangulatán, hogy azt el sem lehet képzelni, és amíg az oroszok a németekre irgalmatlanul vadásztak, addig a magyar alakulatokat valósággal kímélték, és ez a tudat mindenkit ráébresztett arra, hogy a túlsók nem emberek, hanem logikusan gondolkodó emberek, és csakis a fasizmus ellen harcolnak.*

Ezen jelenetek után a szerző röviden eseteli, hogyan tapasztalták meg a németek erejének megtorpanását: hogy az üzemanyag-utánpótlás, a repülőgépeket nem tudják üzemeltetni stb. Július elején Czirják Gergely ütegének gyalogságára elsőprő csapatát mér az orosz hadsereg. Fejét veszti az üteg, az oroszok repülőgépekkel vadászzák a németeket, miközben a magyarokat valósággal kímélik – ismétli a szerző. Az ütegek kitartanak, de nagy veszteségek érik őket. Nyár folyamán aztán parancsot kapnak, hogy a családos embereket le kell szerelni, így Czirják Gergely vonaton visszatér Debrecenbe bajtársainak egy részével. Megjön a román átállás híre, orosz-román csapatok törnek előre, s így csakhamar ismét harctéren látjuk a Havasi Gyopárt. Ezúttal golyószórós alakulatnál. Október 7-én Szászfenesnél megsebesül, hatvan szilánk csapódik testébe egy mellette felrobbanó lövegéből. Sok sebesülttel együtt együtt Budapestre viszik, útközben rengetegen meghalnak közülük. Innentől kezdve a győztes hatalmak hadifoglyaként szenvedni a háborút annak végéig. Hordágyon fekvő utazik vonattal egészen Ingolstadtig. Onnan vissza Bécsbe, aztán egészen Freiburgig, a francia határig szállítják, útközben számos bombázásnak válnak szemtanúi a betegtársaival. Érdemes elolvasni, hogy Bécsben, egy temetőben elbújva hogyan él át egy ilyen bombázást: *Amikor a bombázó kötelék felénk ért, a csendes temetőt sem látták érdemesnek megkímélni [...] Ott láttam azt a szörnyű képet, amikor a koporsók a csontdarabokkal repültek a levegőben. A mi szívünk a torkunkban dobogott, és remegtünk a nyomorult életünkért. Ilyenkor nincsen bátor ember. Ilyenkor minden ember reszket az életéért, ha még csak egy perc van hátra belőle, akkor is. Védekezési lehetőség sehol semmi. Ki van szolgáltatva az ember annak, hogy a következő pillanatban cafatokra szaggatja a bomba. És mindez olyan átélés vagy élmény, s mit sem leírni, sem elmondani nem lehet. Állandó légiriadók közepette, sebesülten szörnyű élményeket él át. Napok múlva aztán komoly sérüléseket is szenved egy bombarobbanás folytán: bal alsó lábszára, bal lába eltörik, behasad a tarkója, föld- és épülettörmelék borítja be ebben az állapotban. Innentől kezdve hosszú oldalakon keresztül eseteli a szöveg azt, hogy mennyi hányódtatáson megy keresztül a főhős, sebesült bajtársaival együtt folyamatosan egyik német város kórházából a másikba szállítják őket, gyakran érthetetlen okokból, jár Regensburgban, Landshutban, Plattlingban. Időközben Németországot már megszállták az amerikai csapatok, mindenütt amerikai katonák vigyáznak a hadifoglyokra.*

Különös élményt ír le Dachauban, ahová 1946 márciusában érkezik. A sok éhezés, nélkülözés után itt friss víz vár rájuk, a körülmények jobbakké lennének, ha nem lenne





mindenhol frissen megszáradt vértócsa, melyet nekik maguknak kell feltakarítani: *Nem volt mit tenni, hozzáfogtunk sűrölgatni, takarítani, mosni, ha nem akartunk a piszokba belefeküdni. Sok helyen még a plafon is véres volt. [...] Napok múlva megtudtuk a vértócsák okát is, és elborzadva hallgattuk, hogy itt mi is ment végbe ezelőtt nem is olyan régen. Ugyanis a mi lágerszakaszunkban még a német hadsereg által elfogott orosz hadifoglyok voltak, még az elmúlt télen is. A szovjetorosz kormány reklamált az amerikai kormánynál, hogy haladéktalanul engedje szabadon és szállítsa haza az elfogott szovjet katonákat. Az amerikai hadseregparancsnokság sürgősen intézkedett, hogy ez meg is valósuljon. Felszólították az orosz hadifoglyokat, hogy rendelkezésükre áll a vasúti szerelvény, és térjenek haza a hazájukba. Azok pedig megtagadták, és kijelentették, hogy ők nem akarnak hazamenni, hanem nyugaton akarnak maradni. Ez a tény jelentve lett az orosz kormánynak, és erre szovjet tiszték érkeztek ide, és próbálták rábírní a katonáikat a hazatérésre, de azok inkább megdobálták őket kövel és fagyos krumplival, hallani sem akartak a hazatérésről. Erre fegyveres lengyel katonaságot hoztak ide, és kényszerítették ezek őket a bevagonírozásra. Az oroszok próbáltak ellent állani, de a fegyveres erővel szemben nem tudtak, és inkább egymást vaságylábakkal agyonverték szívességből, felvágták a saját ütőereiket, vagy más módon lettek öngyilkosok, csak a hazájukba ne kelljen menniök. Számos borzalmas élményben van része ezután, látván a léger különböző helyszíneit, a krematóriumot.*

Időközben állapota javul, így munkaszolgálatot kell teljesítenie, eljut Münchenbe is. Rövidesen aztán visszatérhet magyar bajtársaival Budapestre, ahol leszerelik, és 70 százalékos rokkantságot állapítanak meg az esetében. Sorsának fintora, hogy „magyar időben” alapít családot, ahová immár magyar állampolgárként kell hazatérnie. Felajánlják, hogy Magyarországon maradhasson, de úgy dönt, kijárja az útját a hazatérésnek. Hazatérve látja a háború nyomait, de ahhoz képest, amiket hosszú útja során tapasztalt, úgy látja, Gyergyó vidékét elkerülte a „nagy veszedelem”, a város, a falvak épségben maradtak, s ez egyfajta megnyugvással tölti el.

Itt ér véget Czirják Gergely önéletírásának első része, melynek mintegy felét teszi ki a háborús és fogsági élményeinek leírása. Életének további ecsetelésétől most kénytelenek vagyunk eltekinteni, de fontos tény az, hogy önéletírását ennél a pontnál szándékozott befejezni eredetileg. Később aztán úgy dönt, folytatja a kéziratot, sorsának nehézségeit tovább ecseteli (kovácsműhelyt tart fenn Csomafalván, és számos viszontagságon esik át élete következő szakaszaiban).

## ÖSSZEGZÉS

Amikor ezeket a szövegeket olvassuk, szem előtt kell tartanunk, hogy maga az írásmű, az önéletrajz az egyes eseményektől számítva jóval későbbi időpontban készül el, összegzi az egyén sorsát, életútját, újraértelmezi a múltat, következtetéseket von le vagy enged levonni az olvasó részéről. Az átélt események közül a fontosabbakat, az emlékezetesebbeket domborítja ki a szerző, hiszen egész életéről kíván számadást írni, és ez a szemszög megköveteli az emlékek közötti válogatást az írás folyamán. Nem csupán maguk az események válnak érdekessé, hanem azok hatása az egyén, vagy akár a közvetlen környezete későbbi életére is – abban a kontextusban, melyet az önéletírás maga mint szöveg, és egyúttal mint cselekvő (író) emlékezés, folyamatszerűen hoz létre.

Bár szűkös keretek között, remélem, mégis sikerült nagyvonalakban láttatni, hogyan tevődik, jobban mondva tehető össze egy olyan nagy történelmi esemény, mint a világháború, személyes emlékek olvasatából. Különböző egyéni/egyedi szemszögekből láthatjuk azokat a történéseket, melyek népek, nemzetek sorsát meghatározták. Nem láthatunk rá ugyanakkor a „nagy egészre”, főképp nem három szöveg alapján. Nem mondhatjuk el azt sem, hogy ezek a szövegek egy-egy tipikus sorsot közvetítenek, bár kétségkívül egy-egy fordulatban, eseményben az önéletrajz főszereplője, az emlékező egyén sok másik embertársával osztozott. Nem utolsó sorban az olvasás, az olvasó maga is nagy mértékben meghatározza azt, hogy egy-egy írott visszaemlékezés, memoár milyen üzenetet közvetít. (Jelen tanulmány is éppen erre példa, amikor a világháborúk lenyomatait keresi ezekben az írásművekben – lehetne egész más szemszögekből is közelíteni az önéletírásokhoz.)

Láthattuk a második világháborút egy gyerek szemszögéből, az első és második világháborút egy asszony nézőpontjából, olvashattunk harcokról, sebesülésekről, fogságról a résztvevő katona emlékezése révén. Gyergyói emberek sorsát látjuk, különböző életkorok, nemek, helyszínek, attitűdök szűrőjén keresztül. A három szöveg egymástól mindezen szempontok alapján jelentős mértékben eltér. Ugyanakkor éppen az eltérések domborítják ki azokat az elemeket is, melyek közösek az egyes visszaemlékezések során megfogalmazott véleményekben. Talán a legfontosabb ezen közös elemek között az, hogy mindhárom szerző többnyire úgy beszél a világháborúról, mint az emberi életet szétromboló, értelmetlen tragédiáról. Olyan erős tragédiáról, melyben az „ellenség” is gyakran szánni kell. Német, orosz, román – sokszor inkább sorstárs, áldozat, mint ellenség.

A világháború kiszakítja az egyént a megszokott életéből, elsodorja távoli vidékekre, olyan emberek közé, melyeket/akiket talán nem ismert volna meg másként. Esetenként idegen tájakról sodorja a hétköznapi élet színterére ismeretlen, vagy távolról ismert kultúrák tagjait. Ezek a „nagy találkozások” maradnak meg fontos tényezőként a leírt visszaemlékezésekben. Mindhárom önéletrajz tanúskodik továbbá arról is, hogy a világháború egyfajta kezdete azoknak a nehézségeknek, melyeket a túlélő 20. század az egyén számára tartogat: hamarosan jön a kollektivizálás...

## SZAKIRODALOM

ANTAL János

2008 *Fogságom naplója*. Janus 62 Kiadó, Budapest.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskulturákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BÁLINT Sándor

1942 *Egy magyar szeptember. Orosz István önéletrajza*. Kiadta Bálint Sándor, Budapest.

CZIRJÁK Gergely

2000, 2004 *Havasi gyopár. Visszaemlékezések*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

GYENIS Vilmos

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXIX. (2) 152–171.

GYŐRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

KESZEG Vilmos

1995 A népi élettörténet műfajáról Zsigmond Erzsébet kézírata ürügyén. (Utószó.) In: Zsigmond Erzsébet: *Sírató. Életem panaszos könyve*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129–134.

1998 Írott szövegek egy személy életerében (Esetelemzés). *Ethnographia* CIX. (2) 589–628.

2002 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”. In: Uó: *Homo nar-rans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 135–148.

2007 Élettörténetek populáris regiszterekben. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*. (Kriza Könyvek, 30.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 151–198.

MOHAY Tamás

1994 *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken*. (Dissertationes Ethnographicae, 10.) ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Budapest.

2000 Egyének és életutak. In: *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 760–790.

SALAMON Anikó

1979 *Így teltek hónapok, évek*. Öt életrajz. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

TAMÁSI Gáspár

1970, 1971 *Vadon nőtt gyöngyvirág*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

## AMINTIREA RĂZBOAIELOR MONDIALE ÎN AUTOBIOGRAFII DIN ZONA GHEORGHENI

Studiul de față analizează textele autobiografiilor din zona Gheorgheni cu scopul de a dezvălui o imagine a diverselor impacte pe care le-au avut aceste două mari evenimente tragice ale secolului XX, adică primul și al doilea război mondial, asupra destinului individual, adică mai precis asupra amintirii acestora. Toți autorii ale autobiografiilor cercetate își amintesc de monstruozițiile războaielor după mai multe decenii, spre finele unui curs de viață mai lung, în asemenea fel, încât exprimă și modul în care aceste evenimente le-au influențat viața ulterioară. Diferitele perspective ale autorilor, care reprezintă vârste diferite ale ambelor sexe, se dovedesc a fi concludente pe de o parte datorită diferențierii influențelor amintite, pe de altă parte datorită faptului că oricât de diferite pot fi destinele individuale, totuși toate amintirile formulează un discurs univoc despre caracterul distructiv, tragic și fără sens al războaielor.

## THE MEMORY OF THE TWO WORLD WARS IN THE AUTOBIOGRAPHIES FROM GHEORGHENI REGION

The study analyzes the texts of the popular autobiographies of Gheorgheni region in order to reveal the impacts of these two main tragic events of the 20<sup>th</sup> century, namely WWI and WWII, on the

different individual destinies, more precisely the memory of these impacts. All of the authors of the analyzed autobiographies recall the monstrosities of the wars a few decades later, after a longer course of life left behind, in a manner that permits the reader to see the impact of these unfortunate events on their whole life. The different perspectives of the authors, representing different ages of both sexes, are quite instructive on the one hand because of the differences of the mentioned impacts, on the other hand however different the individual destinies might be, the memories are unanimous on the destructive, tragic and nonsense character of war.

